

STATIKA, DINAMIKA, NYELVTÖRTÉNET (FERDINAND DE SAUSSURE ÉS JAN BAUDOIN DE COURTENAY)

H. TÓTH IMRE

A modern, strukturalista nyelvtudomány két nagy alakja Ferdinand de Saussure és Jan Baudouin de Courtenay. Hatásuk korszakalkotó a nyelvtudomány történetében.

Bár a két tudós munkásságának színhelye igen messze esett egymástól, nyelvészeti rendszerükben kétségtelen analógiák, megfelelések fedezhetők fel. Ezekre a közös elemekre hivatkozva nevezték el a tudománytörténészek Baudouin de Courtenay-t „szláv Saussure”-nek (Laziczius 1932: 5). Ez az elnevezés burkoltan abból a feltevésből indul ki, hogy a lengyel-orosz nyelvész szintén eljutott azokra a nagy, nyelvet érintő felfedezésekre (a szinkrón és diakrón nyelvszemlélet elkülönítése, nyelv és beszéd dichotómiájának felfedezése, valamint a beszédhangok funkcionális vizsgálata), amelyek a genfi tudóst kiemelik a nyelvtudomány történetében, de későbbben és talán nem is a genfi nyelvész eredményeinek ismerete nélkül. A tudománytörténetnek ez az eljárása, bármilyen ötletes is, nem tűnik megalapozottnak. Napjainkig vitás kérdés maradt, mennyire volt Saussure nézeteiben önálló, és mennyiben fogadható el az a megállapítás, hogy Saussure nézeteinek kialakítására hatással volt Baudouin de Courtenay is. Ez utóbbi feltételezésnek adott kifejezést Deme László, aki szerint Saussure Baudouin-re tett hatásának kérdését „vissza kell fordítani”, azaz a lengyel-orosz tudósnak a genfi professzorra gyakorolt hatását, ill. ennek a hatásnak a körülményeit kell vizsgálni. Ebből az elvből kiindulva Deme (1980: 360) azt javasolja, hogy a „szláv” Saussure helyett „inkább a genfi Baudouin-ről” kellene beszélnünk.

A nyelvtudomány történetének egyik fontos feladata az, hogy e két nagy nyelvész rendszerének sajátosságait, kialakulásának fázisait, forrásait feltárja és ezt követően döntsön a prioritás kérdésében, ha ez szükséges.

Hangsúlyoznunk kell, hogy itt az elsőség kérdésének csak tudománytörténeti jelentősége van. A francia nyelven író, Európa „szívében”, kulturális központjaiban működött Ferdinand de Saussure kétségkívül nagyobb hatást tett a nyelvtudomány fejlődésére, mint lengyel-orosz kollégája, aki Oroszország, Lengyelország egyetemlein vándorolva, kazányi korszakát kivéve, elég nehéz körülmények között dolgozott. Tegyük még hozzá ehhez az életrajzi adathoz, hogy Jan Baudouin de Courtenay legtöbb

művét oroszul és lengyelül írta, abban az időben, amikor a tudományos közvélemény sajnálatos jelmondata volt az, hogy „Rossica et Polonica non leguntur”.

Van még két olyan tényező, ami megnehezíti Baudouin de Courtenay tudományos örökségének feltárását. Ezek a következők:

1. A kiváló tudós közleményeinek nagy része nemcsak oroszul vagy lengyelül jelent meg, hanem ma már nehezen hozzáférhető orgánumokban látott napvilágot. Sok ötletét, elgondolását részletesen ki sem dolgozta, hanem egyetemi előadásai programjaiban vázolta fel. Sajnálatos tény, hogy ezekből az értékes vázlatokból napjainkig egy sem került teljes szöveggel kiadásra. A Moszkvában 1963-ban publikált, két kötetes, igen terjedelmes kiadás is csak szemelvényeket tartalmaz ezekből a tudománytörténeti szempontból oly fontos forrásokból.

2. A másik nehézség, amivel meg kell küzdenünk, Baudouin de Courtenay hosszú tudományos pályájával és személyiségének sajátságaival magyarázható. Ez a kiváló tudós – az igazság jobb megismerése érdekében – gyakran változtatta nézeteit. Ő maga beszél arról, hogy sokszor ki sem dolgozta elgondolásait, ötleteit. Ezek megformálását tanítványaira bízta. Így aztán érthető, hogy tudományos munkásságának 64 éve alatt álláspontja változott, módosult igen sok kérdésben. Mindez oda vezetett, hogy egy-egy probléma műveiben több megoldást is kapott. Erre a körülményre a tudománytörténészek nincsenek kellő tekintettel, és nem veszik figyelembe, hogy megállapításai egy adott időpontban hogyan függenek össze korábbi vagy későbbi nézeteivel.

E nehézségek ellenére sem szabad lemondanunk hagyatékának tanulmányozásáról. Ennek során a következő „menetrend” kínálkozik a legcélravezetőbbnek. Először meg kell vizsgálnunk Jan Baudouin de Courtenay legfontosabb nézeteinek forrását (ha vannak ilyenek), alakulásukat, módosulásukat. A kutatás e fázisa végén meg kell fogalmaznunk, hogy egy-egy kérdésben elfoglalt álláspontja mennyiben azonos, hasonló vagy látszólag hasonló Ferdinand de Saussure felfogásához. Csak ezt követően foghatunk neki a két tudós eredményeinek összehasonlításához, konfrontálásához, ami meglepő eredményekkel bíztat már a kutatások eddigi fázisában is.

Jelen dolgozatunk egy ilyen vizsgálódás-sorozat egy részét képezi. Célja az, hogy képet nyerjünk arról, hogyan értelmezte tudományos pályája során Jan Baudouin de Courtenay a statika, dinamika fogalmát és ezeknek a nyelvtörténethez való viszonyát.

Közismert tudománytörténeti tény, hogy Ferdinand de Saussure és Jan Baudouin de Courtenay milyen fontos szerepet tulajdonított a **szinkronikus** és **diakronikus** nyelvszemlélet elkülönítésének. Ezzel kapcsolatban jogosnak tűnik két kérdés felvetése.

Az első arra vonatkozik, hogy a fenti dichotómia kidolgozásánál milyen szerepe volt nyelvészeti iskolázottságuknak, tanulmányaiknak. Nem közös nyelvészeti „iskolá-

zottságuk”, tanulmányaik vezették-e őket e kettősség kialakításához? A válasz tagadó lesz. Kétségtelen, hogy a lengyel-orosz nyelvész az ólengyel nyelv főnévragozásának vizsgálatánál, az újgrammatikusok által oly nagy szerepet játszó analógiának vizsgálatával – még akkor is, ha ebben megelőzte kortársait – újgrammatikus indíttatású tudós volt. Kétségtelen azonban az is, hogy az élelméjű, önállóságra törekvő tudós nem mindenben tudta elfogadni az új irányzat által kidolgozott elveket. Önálló úton járt és így lassan, de határozottan elfordult az újgrammatizmustól. Kissé leegyszerűsítve úgy is mondhatjuk, hogy nézetei kialakulásában alapvető szerep jutott az újgrammatikus tanítások, dogmák elleni fellépésnek, ill. azok kritikájának.

Ferdinand de Saussure, noha Lipcsében tanult, ahol az új irányzat legkiválóbb képviselői oktattak, szellemi függetlensége megőrzése végett teljes mértékben elhatárolódott tőlük. Ez a távolság csak növekedett közötté és az újgrammatikusok között, azt követően, hogy megírta híres ifjúkori művét az indo európai magánhangzokról.

Az említett életrajzi okok kizárják a közös forrás felhasználásának lehetőségét.

Egy második kérdésként merül fel az, hogy egy tudományos kérdés, adott esetben a szinkronia és diakronia dichotómiájának megállapításában a kutatóknak a vizsgált tárgy, adott esetben a nyelv, elemzéséből kell-e kiindulniuk, vagy más tudományterületek (a természettudományok, társadalomtudományok) összehasonlítása, analógiája is felhasználható e célra.

A tudományos szakirodalomban, ismereteink szerint, még nem fordítottak figyelmet arra, hogy a szinkronia és diakronia dichotómiájának megállapításakor mind Jan Baudouin de Courtenay, mind Ferdinand de Saussure nem közvetlenül a nyelvi tényekből, jelenségekből indult ki, hanem más tudományterületek analógiájából.

Baudouin de Courtenay 1904-ben publikált *Nyelvtudomány* c. orosz nyelvű szócikkében, amelyet a nevezetes *Brockhaus-Efron Enciklopédiai Szótárba* írt, hangsúlyozza, hogy a nyelvtudomány pszichológiai és szociológiai diszciplína. Majd más tudományok, elsősorban a természettudományok analógiájára hivatkozva kitér arra, hogy e tudományokban is megfigyelhető a jelenségek **egymásmellettsége és egymásra következése**. Ennek megfelelően a nyelv vizsgálatában is megfigyelhetők olyan jelenségek, amelyek tanulmányozása során eltekinthetünk a történelemtől. Ha azonban a nyelvi jelenségeket időrendi sorrendben tekintjük át, akkor a nyelv történetével van dolgunk (Baudouin de Courtenay 1963 I: 98). Bár Baudouin de Courtenay az adott pillanatban nem fejtette tovább ezt a gondolatot, kétségtelen, hogy a szinkronia és diakronia kettőssége következtethető ki ebből a megállapításából. Rendkívül figyelemre méltó tény, hogy Saussure szintén külső analógiákra hivatkozva jut el a **statikus és evolutív nyelvészet kettősségéhez**. Ő az értékekkel operáló tudományok belső **kettősségét** vizsgálva jut el arra a megállapításra, hogy a nyelvben megkülönböztetendő az **egyidejűen létező dolgok tengelye és az egymásra következő dolgoké**. Az első tengelyhez tartozó jelenségek alkotják a statikus nyelvészet, a második tengelyen találha-

tók az evolutív nyelvészet tárgyát. A két ellentét kihangsúlyozása ad lehetőséget arra, hogy szinkron és diakron nyelvészetről beszéljünk (Saussure 1967: 105–106).

Természetes, hogy nemcsak a más tudományterületekkel megfigyelhető analógia vezette e két kiváló tudóst a szinkron és diakron megkülönböztetés megállapításához, hanem a nyelvi jelenségek önmagukban és önmagukért való vizsgálata is.

A továbbiakban azt kívánjuk felderíteni, hogy a nyelv tényeinek, jelenségeinek tanulmányozása hogyan vezette rá Baudouin de Courtenay-t a **szinkronia, diakronia** ill. **nyelvtörténet** kölcsönviszonyának tanulmányozásához.

Jan Baudouin de Courtenay-nek a nyelvre ill. a nyelvtudomány feladataira vonatkozó elgondolásának első részletes kifejtésére 1870. decemberében került sor a pétervári egyetemen, ahol felolvasta *Néhány általános megjegyzés a nyelvtudományról és nyelvről* c. magántanári előadását, amelynek szövege 1871-ben jelent meg nyomtatásban. Baudouin de Courtenay először itt érintette a statika és a dinamika viszonyát.

A nyelvtudomány részterületeinek vizsgálata során a nyelvi tények analiziséből kiindulva a grammatikát három nagy részre osztja: fonológiára (fonetikára), szóképzés tanra (a szó legteljesebb értelmében véve) végül mondattanra. A fonológia szintén három részre tagolható. Ezek a következők: **fiziológiai hangtan**, a hangok funkciójával foglalkozó hangtan, **funkcionális hangtan**, amelynek vannak szóképzési és morfológiai vonatkozásai, végül a hangok genetikájával foglalkozó, **történeti hangtan**. A közöttük levő viszonyt szerzőnk így határolja el:

„A fonetikának az első, a fiziológiai és a második, a morfológiai része a hangok életének feltételeit és törvényszerűségeit a nyelv egy adott pillanatában, állapotában tanulmányozza (a hangok statikája), a harmadik rész pedig – a történeti – a hangok fejlődésének törvényeit és viszonyait az időben tanulmányozza (a hangok dinamikája)” (Baudouin de Courtenay 1963 I: 67). Idézetünk jól mutatja, hogy kezdetben Baudouin de Courtenay csak a hangtanban (fonológiában) tett különbséget statika és dinamika között.

Valószínű, hogy ez a megkülönböztetés nem elégítette ki az ifjú tudóst. A probléma továbbgondolása során a nyelvi jelenségek bonyolultabb viszonyai bontakoztak ki előtte. Erről tanúskodik az az egyetemi programvázlat, amelyet 1872–1873-as tanulmányútja során dolgozott ki és Kazányban publikált az 1875-76-os tanév során.

Ebben a vázlatban *A hangok statikája* c. alatt két nagy tudományterületet különít el.

1. Akusztikai-fiziológiai, és 2. Pszichikai (funkcionális). Figyelemre méltó azonban az a tény, hogy az 1. **Akusztikai-fiziológiai részt** két alcsoportra osztja, a) fiziológiai-statikai és b) dinamikus mozzanatokra. A dinamikus mozzanatokhoz azok a hangjelenségek tartoznak, amelyek a hangok fiziológiai sajátágaiból következnek be bizonyos körülmények között (asszimiláció, disszimiláció stb.). Az akusz-

तिकai-fiziológiai részt követi a pszichikai (funkcionális). *A hangok statikája* címen összefoglaltak után következik a *Hangok dinamikája* c. rész vázlata, amely a hangváltozásokkal és azok törvényszerűségeivel foglalkozik. Tematikája alapján ezt a részt már valóban hangtörténetnek (történeti hangtannak) tekinthetjük.

Ebben az előadásvázlatban, tervezetben az az újszerű, hogy Baudouin de Courtenay a statikus hangtani jelenségek mellett észreveszi a statikában rejlő dinamikus adottságokat, amelyek egy adott pillanatban, az adott hangrendszerben változásokhoz vezetnek, függetlenül attól, hogy hogyan alakul e változások sorsa (Baudouin de Courtenay 1963 I: 81).

Baudouin de Courtenay nézeteinek további fejlődéséről tanúskodik kazányi előadásainak *Részletes programja* az 1876–77-es tanévben. Ebben a programban a *Hangok statikája* c. részben a következőket olvashatjuk: „A hangok törvényei és megfelelései: 1. statikusak, amelyek a nyelv létezésének egy mozzanatában jelennek meg, dinamikusak, amelyek a nyelv fejlődésében jelentkeznek” (Baudouin de Courtenay 1963 I: 89).

E hely értelmezésében és helyes megértésében az segít, ha tudjuk, hogy Jan Baudouin de Courtenay különbséget tett az **egyéni nyelv és közösségi, kollektív nyelv** között. Az egyéni nyelvnek – szerinte – fejlődése van, de nincs története. A kollektív nyelvnek története van ugyan, de nincs fejlődése. A statikában levő dinamizmus megértéséhez a kulcsszó a **fejlődés** értelmezésében rejlik. Ha a dinamikus jelenségek a nyelv fejlődésében jelentkeznek, akkor az egyéni, individuális nyelvben végbemenő hangjelenségekről van szó, amelyek csak közvetve tükröződnek a közösség nyelvében, bár az is előfordulhat, hogy abba nem hatolnak be. Az említett program külön részét képezi *A hangok dinamikája*, azaz a fonetika történeti, etimológiai része. Itt egy új fogalommal találkozunk, amelyet Baudouin de Courtenay a hangok **tartósságának** nevez. Ez a tartósság jelen van a hangok statikájában és dinamikájában. Feladata a változások korlátozása, fékentartása. A hangváltozásoknak is kell, hogy hatása, féke legyen (Baudouin de Courtenay 1963 I: 89).

Ami ebben a programban az előző megállapításokhoz viszonyítva újnak tekinthető, az a dinamika ill. a dinamikus mozzanatok kiterjesztése a morfológia ill. a szintaxis, a mondattan területére. Így szó esik a morfológiai statikáról és morfológiai dinamikáról. A mondattan kapcsán szerzőnk arra hivatkozik, hogy itt éppen úgy megvan a statika és dinamika kettőssége, mint a hangtanban. Mindez annak a kimondására vezeti őt, hogy a fonetikában, morfológiában és mondattanban a nyelv párhuzamos és egyforma törvényszerűségei nyilvánulnak meg (Baudouin de Courtenay 1963 I: 101). A grammatikát illetően még egyszer összefoglalva nézeteit a következő megállapítást teszi: „Törvényszerűségek és erők: 1. statikusak, azaz a nyelv egyidejű helyzetében (állapotában) működők, 2. dinamikusak, amelyek a nyelv fejlődését idézik elő” (Baudouin de Courtenay 1963 I: 102).

Előadásainak az 1877–78-as tanévben meghirdetett programjában a fonetikai jelenségek vizsgálata során egy olyan értékes és előremutató megállapítást tesz, amely érvényes lesz (a későbbiekben) a nyelv egészére is. Ez a következőképpen hangzik: „A nyelv egyensúlyának, állapotainak törvényszerűségeivel a statika foglalkozik, míg az időben történő törvényszerűségeinek, a nyelv történeti mozgásának törvényszerűségével a dinamika” (Baudouin de Courtenay 1963 I: 110). Bár Baudouin de Courtenay e megállapítását a fonetikára vonatkoztatva teszi meg, jogos az a feltételezésünk, hogy a statika és dinamika dichotómiája a nyelvtudomány többi részterületére, sőt az egész nyelvtudományra jellemző. Szerzőnket a statika és dinamika kérdése továbbra sem hagyta nyugodni. Úgy tűnik, hogy a megoldást egy, a szláv nyelveknek az indoeurópai nyelvekhez való viszonyáról szóló előadásában találhatjuk meg, amelyet 1883-ban már a kazányi egyetemről való távozása után olvasott fel a jurjevi egyetemen.

Előadásában kiemelt helyet kap a fonetikai tények vizsgálata. Ennek során a következő megállapításokat olvashatjuk:

1. A hangkészlet állapotát (состояние) jellemezhetjük leírólag, **statikusan**.
2. Figyelmet kell fordítani a hangok **dinamikájára**, azaz vizsgálni kell, mivel és hogyan indokolható keletkezésük egy adott pillanatban.
3. Az ilyen dinamikus mozzanatok hosszú sorának eredményeképpen keletkezik a nyelvek hangtani jelenségeinek harmadik faja, mégpedig a hangok **történeti fejlődésének** jellemzése (Baudouin de Courtenay 1963 I: 133).

Ebből a megállapításból kiviláglik, hogy Baudouin de Courtenay számára mind a beszédhangok, mind a nyelv vizsgálatának kettős lehetősége létezett: a **statikus** (leíró) és a **történeti**. A **dinamika**, a mozgás vizsgálata – úgy tűnik – nem képez a nyelvtudományon belül önálló aspektust. Ennek valószínű az az oka, hogy a nyelv egy adott **állapotában** is vannak dinamikus mozgások, amelyek elsősorban az egyéni, individuális nyelvben léteznek. Ha e mozzanatok az egyéni nyelvből átkerülnek a kollektív nyelvbe, és ott elterjednek, amihez bizonyos időtényező szükséges, akkor a dinamikus mozzanat nyelvtörténeti tényévé lesz. Azért szükséges ezt a dichotómiát hangsúlyoznunk, mert a szakirodalomban elterjedt az a nézet, hogy később Baudouin de Courtenay a statika és történelem **kettősségét** felváltotta a statika, dinamika, történelem **hármasságával**. A rendelkezésre álló forrásokból e hármasság feltételezése nem mutatható ki.

F. M. Berezin, aki ezt a hipotézist kidolgozta, a kazányi iskola kitűnő képviselőjének, Baudouin de Courtenay legismertebb tanítványának, Mikolaj Kruszewskinek *A nyelvtudomány vázlatja c. művéből* indult ki. Mivel Kruszewski a statika, dinamika, nyelvtörténet hármasságát következetesen hangsúlyozza – érvel Berezin (1968: 186) –, ezt a felosztást csak Baudouin de Courtenay-tól vehette. Ez a feltételezés szerintünk a források alapján nem bizonyítható Baudouin de Courtenay esetében.

Jan Baudouin de Courtenay nyelvészeti nézeteinek rövid, de lényeges összefoglalását adja egy 1897-ben írt önjellemzésében.

Ebből a tudománytörténetileg oly fontos megnyilatkozásából idézzük következő megállapításait: „Nincs mozdulatlanság a nyelvben... A nyelvben, mint a természetben általában minden él, mozog, minden változik. A nyugalom, a megállás, megtorpanás – látszólagos jelenség: a mozgás egyedi esete a minimális változások viszonyai mellett. A nyelv statikája csak dinamikájának, vagy inkább kinematikájának egyedi esete csak. A nyelvben a tovább nem osztható nyelvi egységek helyeinek örökös átcsoportosítása megy végbe. Hol a nyelv egyik eleme növekedik meg a másik rovására, hol, ellenkezőleg, egy ismert egység veszt el összetevőjének egy részét egy másik javára. Egyik egység eltűnőben van, a másik születik” (Baudouin de Courtenay 1963 I: 349).

A neves tudós idézett megállapításából, amely a nyelvben a változást tartja a legjellemzőbb vonásnak, logikusan következik a nyelv történeti jellegének kihangsúlyozása. Ugyanakkor az állandó mozgás, átszerveződés kiemelésével is a **dinamika** szerepe jut előtérbe. A statika csak látszólagos jelenség ebben a felfogásban.

Jan Baudouin de Courtenay-nak a nyelv lényegére vonatkozó sajátos megállapítása, amely emlékeztet az efézusi Herakleitosznak a természet állandó mozgásáról szóló híres kijelentésére, nem áll egyedül a kor nyelvtudományában. Hasonló megállapításra jutott F. de Saussure-nak a szinkronia és diakronia viszonyáról való felfogását bírálva 1917-ben jeles kortársa, H. Schuchardt, aki a következőket írta:

„Nyugalom és mozgás (az utóbbi a legszélesebb értelemben véve) nem ellentétek: a valóságos csak a mozgás, a nyugalom – csak látszat. A nyugalomnak a pillanatnyi fényképmásolat felel meg, a mozgásnak – az egymásutániség, amely például a moziban figyelhető meg” (Schuchardt 1950: 189).

Mint említettük, jellemző Baudouin de Courtenay nyelvészeti megállapításaira, hogy szinte állandó korrekció, módosítás tárgyaivá válnak, amelyeket e kiváló tudós a nyelvről szóló helyes megállapítások végett gyakran újrafogalmazott.

Már Baudouin de Courtenay korai előadásában olvashattunk a **nyelvi egyensúly** biztosítására végbemenő, az állandóságot, stabilitást biztosító folyamatokról, amelyek a változások ellenében hatnak.

Kazányi korszakában a fiatal tudós hangsúlyozta a statikában a dinamikus mozzanatokat, a dinamikában (nyelvtörténet) pedig az állandóságot biztosító statikus tendenciákat. E kérdések részletesebb kifejtésére *A hangtörvények* c. dolgozatában kerített sort, amelyet az újgrammatikusok „hangtörvények kivételnélküliségéről” szóló tanításának cáfolataként írt.

Vizsgálódásainál kiinduló pontul az az újgrammatikus megállapítás szolgált, hogy az egyéni nyelvben (beszédben) végbemenő alig-alig észlelhető artikulációs és akusztikai elmozdulások hosszú sora vezet el egy **meghatározott hangváltozás bekövetkezéséhez**. Baudouin de Courtenay e folyamat meglétét elismerve, kiemeli az

egyensúlyt biztosító, a változások ellen ható mozzanatok. Ennek kapcsán a következő megállapításra jut:

„Függetlenül ezektől az ingadozásoktól és az állandó változékonyságtól, megállapíthatunk egy ismert »konzervativizmust«. Azt mondva, hogy «valami állandóan változik», hozzá kellene tennünk, hogy »valami állandóan megőrződik és változatlan marad«” (Baudouin de Courtenay 1963 II: 201). Ez a konzervativizmus, ez a dinamikában megfigyelhető statika, állandóság biztosítja, hogy a nyelv betöltheti alapvető, kommunikatív funkcióját.

A nyelv különböző szintjén végbemenő változások ellen fellépő folyamatok egyikét alkotják a **prohibíciós** (mai műszóval kompenzációs) folyamatok, amelyek fontossága ebben a tanulmányában jelentős hangsúlyt kapott (Baudouin de Courtenay 1963 II: 198). Anélkül, hogy a részletekbe bocsátkoznánk, csak jelzésszerűen említjük meg, hogy a modern strukturalista nyelvészeti irányzatokban a prohibíció, vagy kompenzációs folyamatoknak igen jelentős szerep jut. A szlavisztikában a V. I. Georgiev ill. J. Žuravlev által képviselt történeti morfológiai iskola alapelvét éppen a kompenzáció sajátosságai alkotják.

Jan Baudouin de Courtenay nyelvi változásra ill. stabilitásra vonatkozó megállapításait vizsgálva kimondhatjuk, hogy ő a nyelvet olyan szubsztanciának tekintette, amelyre az a jellemző, hogy az állandó változások (dinamikus tendenciák) ellenére funkciója betöltése végett megőrzi, megtartja stabilitását, állandóságát, állapotát. A nyelvnek ez a lényegi tulajdonsága – ha a modern természettudományokból keresünk rá analógiát – a biológiai **homeosztázisra** emlékeztet. A változások mellett megmutatózó, érvényesülő stabilitás a nyelv strukturális jellegéből következik.

Tudománytörténeti megállapításainkat aligha tekinthetnénk gyümölcsözőknek, ha nem hívnánk fel a figyelmet azokra az összefüggésekre, amelyek a „szláv Saussure” és F. de Saussure nyelvészeti megállapításai között kétségtávol fennállnak. Annál is inkább szükséges elvégeznünk ezt az egybevetést, mert a két jeles nyelvész elméletének összevetése is jelen dolgozatunk tárgyát képezi.

Közismert tény, hogy a Baudouin de Courtenay tanításaiban oly fontos helyet elfoglaló statikát és dinamikát (nyelvtörténetet) a F. de Saussure által megállapított statikus és evolútív (diakron) nyelvszemlélettel szokás összevetni (Jakobson 1971: 421). Van azonban a Saussure-i hagyatéknak egy olyan kevésbé ismert megállapítása, amely kézenfekvőbb a már említett szinkroniával, diakroniával való egybevetésnél.

F. de Saussure korszakalkotó *Bevezetése* kialakulása és keletkezése szempontjából igen fontos szerepet játszanak kéziratban fennmaradt jegyzetei, amelyeket R. Engler publikált 1974-ben. E feljegyzések közül igen értékesek tárgyunk szempontjából azok a gondolatok, amelyeket Saussure *Állapot és mozgás (status és motus)* c. alatt vetett papírra 1897 előtt.

Saussure szerint fontos a nyelvben a **status** és **motus** megkülönböztetése. A genfi tudós kiemeli, hogy a nyelv valójában nem ismerhető meg a motus és a status elkülönítése nélkül. A nyelv **statusa** (állapota) és **motusa** (mozgása) két különálló fokozatot képvisel. Nem kapunk helyes képet a nyelvi **tényekről**, ha nem világos előttünk az, hogy egy adott nyelv állapota (**statusa**) eseményekből áll (Saussure 1990: 113. Oroszul). Ennek a megkülönböztetésnek a kapcsán a következőket olvashatjuk az Engler publikálta hagyatékban: „Status és motus. Az összes részleges és általános jelenség, amelyeknek arénájává válhat a nyelv, vagy az **állapotok része** (Saussure kiemelése), amelyek közül mindegyiket meghatározott megfelelő időpontban jellemeznek, vagy pedig **eseményekként** (Saussure kiemelése) jelenik meg előttünk” (Saussure 1990: 114. Oroszul). Saussure hangsúlyozza, hogy a statusnak általában nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint azoknak az eseményeknek, amelyek következtében ez kialakul. Ugyanakkor előfordulhat az ellenkező előjelű túlzás is, amikor az állapotnak a jelentőségét túlbecsülik és az azt létrehozó motus (mozgás) háttérben marad (Saussure 1990: 116. Oroszul). A jelenségeket összefüggéseiben vizsgáló Saussure azt javasolja, hogy a nyelv tényeit úgy kell értelmezni mint **állapotot** és **eseményt**, amely az állapot előidézője lehet. A **tény** szó – szerinte – a legalkalmasabb eszköz annak a számára, aki ezzel a szóval a statikus és diakron mozzanatok eredményeit kívánja megjelölni és megkülönböztetni. Saussure a status és motus elkülönítése során tett megfigyeléseit a következő négy pontban összegzi: 1. feltétlenül meg kell különböztetni az eseményt az állapottól, 2. a két különbséget egymással szembe kell állítani, 3. a status és motus egymástól megkülönböztetendő, 4. a status és motust elhanyagoló szempont nem törvényes és nem vezet megfelelő eredményekhez a nyelv vizsgálatában (Saussure 1990: 119. Oroszul).

Összevetve Baudouin de Courtenay megállapításait a **statikáról**, **dinamikáról**, lehetetlen észre nem venni azt a hasonlóságot, amit megállapításai felmutatnak a Saussure által egymástól elkülönített, sőt, szembeállított **status**, **motus**, **állapot**, **esemény** kettősségével. Ugyanakkor ki kell hangsúlyozni, hogy a statika és dinamika Baudouin de Courtenay nyelvi rendszerében nem ellentmondásos, egymást kizáró jelenség, mert dichotómiájuk feloldódik a nyelv történetében.

IRODALOM

Megjegyzés: bár dolgozatunkban Jan Baudouin de Courtenay nevét latin betűkkel adjuk vissza, műveinek orosz nyelvű kiadásánál megőrizzük a cirillbetűs írást.

- Baudouin de Courtenay 1963 = Болуэн дэ Куртенэ, И. А.: *Избранные труды по языкознанию I-II*, составил В. И. Григорьев – А. А. Ломтев, Москва, Академия Наук СССР.
- Berezin 1968 = Березин, Ф. М.: *Очерки по истории языкознания в России*, Москва, Наука.
- Deme László 1980: Egy kérdés visszafordítása, *Nyelvtudományi Közlemények 1-2*, 358–360.
- Jakobson, Roman 1971: The Kazan'i school of Polish linguistics, in Roman Jakobson: *Selected writings II*, The Hague – Paris, Mouton.
- Laziczius Gyula 1932: *Bevezetés a fonológiába*, Budapest, kiadja a magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Saussure, Ferdinand de 1967: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, közzétette Ch. Bally és A. Sechehaye, fordította B. Lőrinczy Éva, Budapest, Gondolat.
- Saussure, Ferdinand de 1990: *Заметки по общей лингвистике*, перевод Б. П. Наумова, Москва, Прогресс.
- Schuchardt, H. 1950: *Избранные статьи по языкознанию*, перевод с немецкого А. С. Бородича, Москва, Издательство Иностранной литературы.